

Haris Cerić

Strip u socijalizmu: Kapitalistički šund ili edukativno štivo?

Sažetak

S obzirom na to da bi jedan sveobuhvatan pregled o mjestu stripa u svim bivšim socijalističkim režimima predstavljao istraživački poduhvat per se, poduhvat koji umnogome prevazilazi okvire jednoga teksta ove vrste, u ovome radu će se pokušati tek lapidarno predstaviti što je to karakteriziralo odnos socijalističkog establishmenta prema stripu u bivšoj Jugoslaviji u različitim razdobljima njenog postojanja. Strip je u bivšoj Jugoslaviji prešao put od osporavanog medija kapitalističke masovne kulture, preko prozelitističko-edukativnog štiva, sve do medija koji sasvim legitimno, u kreativnom i izražajnom smislu, stoji rame uz rame sa najvećim dometima tzv. visoke kulture.

Ključne riječi: *strip, socijalizam, Jugoslavija, edukacija, propaganda, masovna kultura, ideologija.*

Comics in Socialism: Capitalistic Pulp or Educational Literature?

Summary

Considering that making a comprehensive overview of the role of comics in all former socialist regimes would imply a research adventure per se, i.e. an adventure that largely goes beyond what was written in this text, this piece of work will try in a lapidary fashion to present relationship between the socialist establishment and comics in the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia throughout different periods of its existence. In the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the comics threaded its way through being characterized as disputed mass culture capitalistic media, over to proselyte educational literature, and finally to the media that completely legitimately, in creative and emphatic way, stands shoulder to shoulder with the greatest cultural achievements.

Key words: comics, socialism, Yugoslavia, education, propaganda, mass culture, ideology.

Mnogi teoretičari stripa suglasni su u tome da se zvaničnim rođenjem modernog stripa može smatrati 1896. godina, kada je na stranicama „New York Worlda“, novine u vlasništvu Josepha Pulitzera, objavljen *The Yellow Kid* autora Richarda Outcaulta. Moderni strip je, dakle, svoj život masovnog medija otpočeo u dnevnim novinama, gdje se nametnuo kao jedna specifična forma grafičko-narativnog izraza. Slijedeći iskorak u razvoju stripa dešavao se 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća, naročito od 1929. godine, kada se počinje štampati kao posebna sveska, nezavisno od novina¹. Da na ovim prostorima strip nije tako dramatično kaskao za pojavom i razvojem stripa u Americi i Evropi svjedoči činjenica da se upravo tih 20-ih i 30-ih godina u Beogradu i Zagrebu, kao najvećim kulturnim i izdavačkim centrima, strip počinje redovno pojavljivati u dnevnoj i nedjeljnoj štampi, a javljaju se čak i prvi stripčasopisi u kojima se pored uvoznih stripova objavljuju i radovi domaćih autora². Može se, dakle,

¹ Za jedan sažet i informativan pregled povijesnog razvoja stripa vidjeti više u Cerić (2013), str. 33 – 49., a za iscrpnije prikaze povijesti stripa vidjeti u: Tomić (1985; 2003); Draginčić i Zupan (1986); Munitić (2006); Duncan i Smith (2009); Kunzle (1973; 2009).

² Zanimljivo je pomenuti da se su „priče u slikama“, svojevrsne preteče modernog stripa, pojavile na ovim prostorima još šezdesetih godina devetnaestog stoljeća u prvim šaljivim i satiričnim časopisima, kao što su „Mesečar“ i „Komarac“ (Novi Sad, 1860), „Podravski jež“ (Varaždin, 1860), a svakako su, u pogledu doprinosa u razvoju stripa, najznačajniji časopisi koje je pokretao i uređivao Jovan Jovanović Zmaj: „Zmaj“ (1886), „Čika Jovin list“ (1880) i „Neven“ (1885). Što se tiče pojave stripa 20-ih i 30-ih godina, pomenimo zagrebački humoristično-satirički list „Kopriva“, pokrenut 1906. godine, čije je vanredno izdanje iz 1924. godine donijelo strip „Max i Moritz“ velikana njemačkog humora i satire Wilhelma Buscha, te beogradski dnevnik „Politika“, koji u svome dodatku za djecu iz januara 1930. godine uvodi Diznijeve stripove. Po uzoru na „Politiku“, početkom 30-ih, čitav niz dnevnih novina, kao što su „Vreme“, „Hrvatski dnevnik“, „Jutarnji list“, „Novosti“, „Ilustrovani list nedelja“ i drugi, uvode dodatke u kojima izlaze

zaključiti da je strip u prijeratnoj Jugoslaviji već bio dosegao jedan pristojan nivo razvoja i popularnosti. A da je postojao svojevrsan kontinuitet strip-izdavaštva i u ratnim uvjetima govore i neki primjeri upotrebe stripa u ideološko-propagandne, ali i u edukativne svrhe, u partizanskoj štampi. Kao primjer takvoga stripa pomenimo strip *Ćira i Mira – dvoje hrabrih pionira*, koji su kreirali književnik Branko Ćopić i karikaturista Ivo Kušanić, krajem 1943. godine za za list “Mi mladi” (Slika 1).

Slika 1. *Ćira i Mira – prvi antifašistički strip*

Međutim, nakon okončanja Drugog svjetskog rata, prelaskom u socijalističko društveno uređenje zemlje, pod direktivom najviših državnih organa, strip se prokazuje kao proizvod kapitalističke masovne kulture, te ga se isprva osporava i potiskuje. Kako navodi Bakić (1998) “jedno od

stripovi. Neki od prvih strip-časopisa, pokrenutih 30-ih godina su beogradski „Strip“ i „Crtani film“, te zagrebačko „Oko“.

O svemu ovome opširnije vidjeti u izvrsnim studijama: Draginić, S. i Zupan, Z. (1986). *Istorija Jugoslovenskog stripa I*. Novi Sad: Forum - Marketprint., te Aljinović, R. i Novaković, M. (2012). *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripforum.

općih mjesta socijalističkih sistema bilo je odbacivanje 'trule kapitalističke' masovne kulture, a strip je spadao u proizvode koji mogu da zavedu i iskvare zdravu socijalističku omladinu. Otuda i gotovo potpuno nepoznavanje priče u slikama iza gvozdene zavjese. Jugoslavija je po tom pitanju bila izuzetak koji potvrđuje pravilo jer je, vjerovatno radi dokazivanja otvorenosti sistema, imala blaži stav prema ovom štivu mada su i ovdje često počinjali 'sveti ratovi' protiv zapadnjačkog šunda i kiča u kojima je strip bio poslovično omiljena meta". Moglo bi se reći da se odnos prema stripu u Jugoslaviji podudarao sa odnosom Jugoslavije i istočnih zemalja tih godina. Tako Macan (2007) zaključuje: "Strip, kojeg u Sovjetskom savezu nema, napada se (za razliku od filma, 'najvažnije umjetnosti' po Lenjinu, kojeg je u Sovjetskom savezu bilo i za kojeg je dekretom iz 1944. jugoslovenska država preuzela inicijativu i odgovornost). Ostaje nepoćudan kroz čitav period veze Jugoslavije i SSSR-a, kroz službeni raskid 1948. i razdoblje očekivanja pomirenja. 1950., kada je postalo jasno da je raskid sa SSSR-om definitivn i kada se Jugoslavija nagine Zapadu, počinju se pojavljivati karikature i stripovi s napadom na Staljina i čitav istočni blok, a strip koji je početkom te godine provirio sve hrabrije zauzima tiskani prostor".

U gotovo svim prikazima razvoja stripa u poslijeratnoj Jugoslaviji (Ivkov, 1995; Macan, 2007; Aljinović, 2009), kao ilustracija tadašnjeg stava vlasti spram stripa, navodi se pogromaški tekst "Crnoberzijanska erzac-roba na književnom tržištu" potpisan inicijalima J.P, objavljen u službenom glasilu Komunističke partije Jugoslavije, dnevniku "Borba" broj 4 (subota 5. januara 1946. str. 2 i 3). Kako navodi Aljinović

(2009), iza inicijala J.P. krio se Jovan Popović, „jedan od vodećih partijskih ideologa, koji je još tridesetih godina u NIN-u i Našoj stvarnosti napadao strip kao 'kapitalističko iznašašaće' i 'pojavu masovnog trovanja djece u najosjetljivijim godinama'“. Evo šta je Popović, između ostalog, u pomenutom tekstu pisao o stripu:

„Stripovana 'literatura' pokazala se i u našoj novoj narodnoj državi kao vrlo uporan korov, koji se ponovo pomalja i pošto je iščupan, a njegovi plantažeri pokazali su se vrlo drski crnoberzijanci. U našoj javnosti već je ukazivano na otrovnost tog narkotičkog droga, čak se sa stripovanom pričom 'Tri ugursuza za vrijeme okupacije' pozabavio i Okružni narodni sud u Beogradu, izrekavši pravilnu presudu. No strip time nije sišao s dnevnog reda, ni s prodavačkih tezgi. Industrijalci i proturivači stripa dovijaju se da pod novim etiketama i s novim 'sadržajem' prokrijumčare svoj specijalitet, - tako da ustvari iza imenovanih 'odgovornih' izdavača naziremo čitav anonimni koncern, koji kalkulišući dobit već predviđa i eventualni gubitak zbog zabrane. No, što je možda još najvažnije, ta crnoberzijanska erzacroba još nije naišla na organizovani otpor a njeni fabrikanti na svjesni bojkot, na kakav u narodnoj državi treba da naiđe svaka crnoberzijanska rabota, pogotovu kad se radi o otrovnoj robi. Čak ima urednika i ozbiljnih, narodno-frontovskih listova, koji smatraju da strip treba tolerisati i podržavati, jer 'publika je navikla na strip'“.

Dalje u članku Popović kvalificira strip kao „sredstvo sistematskog zaglupljivanja narodnih masa“, smatra kako stripovi koji su nastali prema književnim predlošcima predstavljaju „kriminal, falsifikat književnosti i trovanje

čitalaca, napad na intelekt i na duh“, kako „ništa nije čudovišnije nego narodna poezija u stripu“ te kako „otadžbinski rat i oslobodilačka borba naših naroda ne smiju biti poganjeni stripom“.

Po svome gorljivom napadu na stripove kao štivu koje loše odgojno utiče na djecu, Popović predstavlja svojevrsan pandan jednom od najpoznatijih protivnika stripa u SAD-u – Fredericu Werthamu. Zanimljivo je primjetiti da se poznata Werthamova knjiga *Seduction of the Innocent* (Zavođenje nevinih), u kojoj je iznio tezu kako stripovi snažno utiču na pojavu mladalačke delinkvencije, pojavila tek 1954. godine, dok je Popović, kako vidimo, još 30-ih godina prošlog stoljeća ukazivao na štetnost stripova, a svoju, u prvom redu, ideološku kritiku stripa krunisao pomenutim člankom iz 1946. godine.

Nedugo nakon Popovićevog članka u „Borbi“ pojavljuje se u omladinskom listu "Mladost" (broj 1-2 iz 1946., str. 84 - 86) tekst Zorana Mišića "Stripliteratura na tržištu", u kojem se on pridružuje Popovićevim ocjenama o stripu te zaključuje da je „potrebno spriječiti da kroz strip i sve druge prošle i buduće oblike takve razorne djelatnosti ponovo dođu do izražaja trgovci narodnom kulturom, koji su bili jedan od oslonaca nenarodnih režima“. Kako navodi Ivkov (1995), „Mišićevi pozivi na djelanje protiv kontrabande tvrdnjama da je 'naša omladina umnogome doprinjela da se stvore oni uslovi pod kojima će stripovana književnost nestati sa tržišta' i 'u FNRJ omladina je stekla pravo da traži da se ne dozvoli dalji protivomladinski i protivnarodni rad tih izdavača i stvaralaca strip-literature' vjerovatno bi bili isto što i smrt streljanjem ondašnjoj 'devetoj umjetnosti', da nekim slučajem, ko zna u

kakvom raspoloženju, nije u nekoliko redova amnestirao Diznijeve junake koji 'daju poticaja fantaziranju djece i izazivaju poetske efekte'.“ Upravo će se, početkom 50-ih godina kada se, kako je već pomenuto, nakon raskida Jugoslavije sa SSSR-om, počinje nanovo otvarati prostor za objavljivanje stripova, Diznijevi stripovi među prvima pojaviti na Jugoslovenskom tržištu.³

Nakon svojevrsne rehabilitacije stripa u socijalističkoj Jugoslaviji 50-ih godina prošlog stoljeća, slijedeći ključni momenti za njegov daljnji razvoj vezuju se za njegovo pojavljivanje u dječijoj i omladinskoj štampi. Tako se, kad je posrijedi domaća strip-produkcija, u dječijim listovima, od „Kekeca“ i „Dečjih novina“ do „Nevena“ i „Malih novina“, odnosno specijaliziranim strip izdanjima kao što su edicije „Nikad robom“ i „Zlatni kliker“, počinju, krajem 50-ih i početkom 60-ih godina, javljati stripovi inspirirani Narodnooslobodilačkom borbom. Kako navodi Bakić (2012), stripovi takve tematike najšire se mogu podijeliti u podgrupe „partizanski strip“ i „strip o ilegalcima“ mada ima i stripova koji „miješaju“ obje podgrupe. Ovi stripovi imali su prevashodno odgojnu, ali i propagandnu funkciju – baštinjenje tekovina slavne narodnooslobodilačke borbe i jačanje socijalističkog morala. U tom smislu, zanimljiva je činjenica (i svojevrsan paradoks) da je tvorac *Mirka i Slavka* (Slika 2), jednog od najpopularnijih strip-serijala toga žanra, Desimir Žižović Buin u Drugom svjetskom ratu služio u četnicima i to pri jedinici Draže Mihajlovića.

³ Obnovljeni "Politikin zabavnik" 5. januara 1952. godine među prvima će ponovo vratiti Diznijeve stripove na svoje stranice. Opširnije o strip izdavaštvu 50-ih godina vidjeti u: Ivkov (1995) i Macan (2007).

Slika 2. Mirko i Slavko – heroji partizanskog stripa

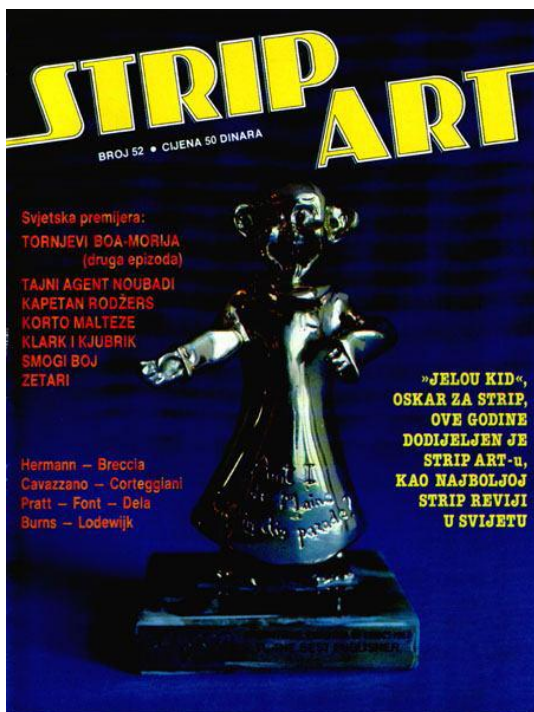
Pored domaće strip-produkcije, 60-ih godina, uočljivo je pokretanje većeg broja strip edicija koje su objavljivale uvozne stripove. Novosadski „Dnevnik“ pokreće poznate edicije „Zlatna serija“ i „Lunov Magnus strip“ u kojima objavljuju, uglavnom, italijanske stripove western tematike (poznate Bonelli stripove – Zagor, Tex Willer, Veliki Blek, Komandant Mark itd.), „Forum“ iz Novog Sada pokreće „Stripoteku“, jedan od najrepektabilnijih i najdugovječnijih strip-magazina na ovim prostorima, koji, uglavnom, promovira francusko-belgijsku školu stripa, u Zagrebu su pokrenuti „Super strip biblioteka“, „Cak“, „Zov“, „BIS“, itd.

Značajan zamajac stripu dala je i omladinska štampa na čijim se stranicama 70-ih godina počinju objavljivati stripovi mladih autora inspiriranih američkim underground stripom s kraja 60-ih. Upravo se u okrilju omladinske štampe etablirala jedna autentična i jedinstvena umjetnička grupa strip autora s

područja bivše Jugoslavije poznata pod nazivom „Novi kvadrat“.⁴⁴ Kako navodi Tucakov (2000), „tek od 1976. godine i okupljanja grupe autora, izrazito istaknutih stvaralačkih individualnosti, ali i dovoljno promišljene akcije zajedničkog istupanja kao umjetničke grupe 'Novog kvadrata' iz temelja ruši dotadašnje duboko ukorijenjene konvencije koje su vladale u stripu kod nas, postavlja pitanja, izaziva polemike na širokom kulturološkom nivou i, najzad pruža mogućnost oživljavanja domaće strip-scene na teritoriji čitave Jugoslavije“. Činjenica da su omladinske listove koje je imala svaka republika izdavali Savez socijalističke omladine Jugoslavije („Mladost“), odnosno republički savezi socijalističke omladine („Polet“- Hrvatska, „Mladina“- Slovenija, „Naši dani“- Bosna i Hercegovina, „Omladinske novine“- Srbija, „Mlad borec“- Makedonija), govori o odmaku od dotadašnjih ideoloških odbacivanja stripa kao kapitalističkog šund proizvoda te liberaliziranom odnosu socijalističkog establishmenta prema stripu. Da se strip počinje doživljavati kao ozbiljan kulturni fenomen, ravnopravan sa drugim vidovima umjetnosti koje pripadaju tzv. visokoj kulturi, svjedoči i pojava jedne specijalizirane revije za istoriju i teoriju stripa i svih medija koji se izražavaju grafičkim putem – „Pegaza“, koji izlazi od 1974. do 1991. godine, te pokretanje prvog Salona Jugoslovenskog stripa u Vinkovcima 1984. godine. Te iste godine sarajevski strip-magazin „Strip art“, koji je osnovao i uređivao Ervin Rustemagić (danas jedan od vodećih svjetskih strip-agenata), dobija prestižnu nagradu „Yellow Kid“ za

⁴⁴ Okosnicu „Novog kvadrata“ činili su Mirko Ilić, Igor Kordej, Radovan Devlić, Krešimir Zimonić, Ninoslav Kunc, Emir Mešić i Joško Marušić.

najbolju svjetsku strip-reviju, koja je svojevrsni stripovski pandan filmskoj nagradi Oscar (Slika 3).

Slika 3. Strip art – najbolja strip-revija u svijetu za 1984. godinu

Međutim, bez obzira na evidentno liberaliziran stav sistema prema stripu, on, kao uostalom i drugi vidovi umjetnosti (književnost, likovna djela, film, muzika), nije bio pošteđen cenzure. Primjera cenzure u stripu u bivšoj Jugoslaviji ima mnogo, ali je možda najeklatantniji onaj u stripu Alan Ford, u kojemu su socijalistički cenzori radili

intervencije kako na crtežu tako i na tekstu, ili su po potrebi izbacivali cijele kadrove i stranice, ili čak preskakali cijele epizode (Slika 4). Razlog tome je, kako objašnjava Džamić (2012), što je Alan Ford „satirična kritika kapitalizma“, ali je u isto vrijeme i kritika komunizma, odnosno „svakog nekompetentnog, autoritarnog i propagandističkog društvenog uređenja“.

Slika 4. Primjer cenzure u stripu Alan Ford: U epizodi "Traži se Alex Barry", na stranici 29, prectana je slika na zidu. U originalu je to slika Hitlera ispod koje je zapaljena svijeća s vjenčićem i piše: "Allo zio Adolfo" (*Stricu Adolfo*), a u hrvatskoj verziji je umjesto toga nacrtana raketa i to prilično loše, kao i cigle što su doctane da bi se izbrisala svijeća i vjenčić. (http://skab612.com/AlanFord/af_cenzura.html)

Strip u socijalističkoj Jugoslaviji nikada nije bio dijelom školskih nastavnih planova i programa. Štoviše, i u vrijeme kada je doživljavao intenzivan razvoj, kako u pogledu izdavaštva tako i u smislu stjecanja kulturnog legitimiteta, odgojno-obrazovni potencijal stripa je bio sistematski ignoriran od strane nastavnika i roditelja. U tekstu *Kako i kada strip može biti opasan*, objavljenom u beogradskim „Večernjim

novostima“ iz 1977. godine u dva nastavka, Gordana Brajović navodi kako pedagozi i sociolozi tvrde da „štampan na rotopapiru, zamrljanih slova, pomješanih boja, nekonstruisanih dijaloga, nenadahnutih junaka, dramaturški nevještih zapleta, krcati nasiljem, snagatorstvom, agresivnošću, ponekad i s nenametljivim, ali prisutnim ukusom propagande, strip itekako može imati štetne posljedice na psihi djeteta“, da ljekari smatraju kako strip predstavlja „atak na vid“, te da je „potrebna šira društvena akcija u kojoj bi škola i roditelji odigrali veliku ulogu kako bi se stripu dalo zasluženno mjesto“. Bez obzira na to, strip je uvijek nalazio put do djece koja su ga rado čitala i kojima je počesto predstavljao neformalno odgojno-obrazovno sredstvo i izvor saznanja koji je obogaćivao njihovu spoznaju, formirao njihov estetski ukus, ali i utjecao na njihovo moralno oblikovanje.

Na koncu, ako bi se, u najkraćem, trebao sumirati odnos socijalističkog režima prema stripu u bivšoj Jugoslaviji u različitim razdobljima njenog postojanja, onda je to moguće predstaviti kroz slijedeće faze: 1) prisutnost stripa u prijeratnoj štampi; 2) anatemisanje stripa kao produkta zapadnjačke ideologije; 3) rehabilitacija stripa posredstvom dječije i omladinske štampe; i 4) zamah stripa u kreativnom i izdavačkom smislu te stjecanje kulturnog legitimiteta.

Literatura:

- Aljinović, R. (2009). *Kronika jednog preuranjenog starta*, Strip revija, br. 2, Stripforum, Zagreb, prosinac 2009.
- Aljinović, R. i Novaković, M. (2012). *Kad je strip bio mlad: prilozi za povijest hrvatskog stripa*. Zagreb: Stripforum.
- Bakić, I. (1998). *Strip iza zaves*e, Košava, br. 36., Vršac, jun 1998.
- Bakić, I. (2012). *Povratak zaboravljene strip istorije, Prikaz strip albuma „Večernja akcija“*; izdavač Rosencrantz, 2012.
<http://www.rosencrantz.rs/mediji/dnevnik-ostrip-albumu-vecernja-akcija>)
- Brajović, G. (1977). *Kako i kada strip može biti opasan (2) Atak na vid*, Večernje novosti, utorak, 20. septembar 1977.
- Brajović, G. (1977). *Kako i kada strip može biti opasan? Junak pod jorganom*, Večernje novosti, ponedjeljak, 19. septembar 1977.
- Cerić, H. (2013). *Skandalon u oblačićima: Kako koristiti strip u nastavi?* Sarajevo: CNS.
- Draginčić, S. i Zupan, Z. (1986). *Istorija Jugoslovenskog stripa I*. Novi Sad: Forum - Marketprint.
- Duncan, R. & Smith, M. J. (2009). *The Power of Comics: History, Form and Culture*. New York-London: Continuum.
- Džamić, L. (2012). *Cvjećarnica u kući cvijeća: Kako smo usvojili i živeli Alana Forda*. Zagreb/Smederevo: Naklada Jesenski i Turk/Heliks.

- Ivkov, S. (1995). *60 godina stripa u Srbiji (1935-1995)* – monografija izložbe otvorene 24. februara 1995. Subotica: Galerija Likovni susret.
- J. P. (Jovan Popović) (1946). *Crnoberzijanska erzac-roba na književnom tržištu*, Borba, broj 4, subota, 5. januara 1946.
- Kunzle, D. (1973). *The early comic strip: Narrative strips and picture stories in the European broadsheet from c.1450 to 1825*. Berkeley: University of California Press.
- Kunzle, D. (2009). *Rodolphe Töpffer: Father of the Comic Strip*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Macan, D. (2007). *Hrvatski strip 1945.-54.* Zagreb: Mentor.
- Mišić, Z. (1946). *Stripliteratura na tržištu*, Mladost, broj 1-2, 1946.
- Munitić, R. (2006). *Deveta umetnost, strip*. Beograd: Mont Image i Fakultet primenjenih umetnosti (Primenjena grafika).
- Tomić, S. (1985). *Strip, poreklo i značaj*. Novi Sad: Marketprint.
- Tomić, S. (2003). *Do visina Olimpa*. Novi Sad: Forum - Marketprint.
- Tucakov, A. (2000). *Strip u Srbiji 1975-1995*. Beograd: Zadužbina Andrejević.